

תרגיל צה"ל בדרום. מקור: דובר צה"ל

מ'הכרעה' ל'ניצחון': התרת הבלבול בטרמינולוגיה הצבאית בישראל

אור ברק

המאמר מתחקה אחר השתרשותו המאוחרת יחסית של המונח **הכרעה** בהקשרו הצבאי בחברה הישראלית, ומצביע על השיבושים המושגיים שנולדו עם הטמעתו. הוא מצביע גם על ריבוי המשמעויות המקוריות והשאולות שיוחסו במרוצת השנים למונח זה בהקשרים צבאיים ומתעכב על הסכנות הנעוצות בכך, שעיקרן האפלה על משמעות המונח **ניצחון**. הכשל המושגי אינו מתבטא רק בשפה הצה"לית אלא גם, וחמור מכך, בתפיסה הצה"לית. מכאן שהתרומה הנובעת מהתרת הבלבול שנוצר בין המונח הכרעה למונח ניצחון אינה רק החזרת משמעות המונח ניצחון למקום הראוי לו בהקשר הצבאי, אלא גם חידוד תפיסת הביטחון של ישראל.

מילות מפתח: הכרעה, ניצחון, אסטרטגיית צה"ל, תפיסת ביטחון, ביטחון לאומי

מבוא

עם כניסתו לתפקיד הרמטכ"ל בשנת 2019 ביקש רב־אלוף אביב כוכבי לבחון שוב את משמעות המונח ניצחון. לשם כך כונסה "סדנת ניצחון" בת שלושה ימים, שבמהלכה דנו חברי פורום המטה הכללי של צה"ל ותת־אלופים בכירים, בהובלת ראש אגף המבצעים בצה"ל אלוף אהרון חליוה, בתפיסות ניצחון שונות, במטרה שאלה יושתתו בתוכניות רב־שנתיות (שוכל, 2019).

אין זו הפעם הראשונה שהמונח ניצחון נבחן בצה"ל. כבר בשנת 2001 נערך יום עיון רחב היקף, שבו בחנה הצמרת הביטחונית והצבאית דאז את המונח ניצחון ביחס למשמעות המונח הכרעה מהיבטים צבאיים וביטחוניים רבים ומגוונים.

מצד אחד, העובדה שהמונח ניצחון נבחן לאורו של המונח הכרעה מעידה לכאורה כי ניצחון אינו הכרעה וכי הכרעה אינה ניצחון, שכן מדוע משמעות אחת זוכה

אין תמימות דעים באשר לפירוש המונחים הכרעה וניצחון. יתרה מכך, לצד תפיסות דומות אך שונות ביחס לשני המונחים, הצטברו במרוצת השנים גם השקפות סותרות ואף מנוגדות ביחס למשמעותם.

נמצאו גם בין רצף של הגדרות שהתייחסו למונח זה לבין ההגדרה הרשמית שנוסחה במילון למונחי צה"ל. כך למשל, במסגרת יום עיון שכותרתו "בין הכרעה לניצחון" טען יצחק בן-ישראל שהכרעה "מכוונת ממש כולה, או כמעט כולה, לשבירת הרצון להילחם – ולא ליכולת" (בן-ישראל, 2001, עמ' 83). לעומת זאת, שלמה ינאי טען באותו מעמד כי "הכרעה היא מושג מופשט" (ינאי, 2001, עמ' 109). דן חלוץ טען שהכרעה היא עניין תודעתי והציע למחוק מן הלקסיקון את המושג 'הכרעה פיזית' (חלוץ, 2001, עמ' 100). שאול מופז, לעומת זאת, גרס כי הכרעה "מורכבת מרצף ניצחונות באוויר בים וביבשה" (מופז, 2001, עמ' 127). משה יעלון ציין שלדעתו ההגדרה הנכונה ל'הכרעה' היא "השגת או מימוש היעדים שהצבת לעצמך" (יעלון, 2001, עמ' 75) ואילו הרצל שפיר טען כי הכרעה נמדדת בערכים כמותיים, גיאוגרפיים ופסיכולוגיים (שפיר, 2001, עמ' 141).

אם לא די בכל אלו להמחיש את חוסר הבהירות הקיים סביב המונח הכרעה, קובר עצמו אמר ביום העיון כי:

שמי נקשר עם מושג ההכרעה הצבאית מכיוון שכתבתי ספר על ההכרעה הצבאית, אך כפי שתראו בהמשך איני מחויב כל-כך להכרעה צבאית. ההכרעה הצבאית מילאה מקום מרכזי בחיים הצבאיים של ישראל, אבל אני אנסה להראות, שאנחנו מחויבים במחשבה מחודשת על המושג, מחשבה מורכבת יותר מזו שהורגלנו בה בעבר. לצד מושג זה קיימים עוד שני מושגים שבשילובם עם מושג ההכרעה עוזרים לנו לחשוב על ההישגים במלחמה: ניצחון והמבחן ההיסטורי (קובר, 2001, עמ' 13).

בשנים שלאחר מכן התווספו פירושים נוספים לרשימת ההגדרות, שהעמיקו עוד יותר את הבלבול הטרימינולוגי שכבר היה ביחס למונח הכרעה, ובקשר בינו לבין המונח ניצחון.

ניצחון: התגברות על האויב ויצירת מצב שבו המנצח במלחמה, במערכה או בקרב, השיג את מטרותיו הצבאיות במלואן או בעיקרן,

לשני שמות שונים? מנגד, יום העיון האמור (ועשרות דיונים ומחקרים נוספים בנושא) הוכיחו במובהק כי אין תמימות דעים באשר לפירוש המונחים הכרעה וניצחון. יתרה מכך, לצד תפיסות דומות אך שונות ביחס לשני המונחים, הצטברו במרוצת השנים גם השקפות סותרות ואף מנוגדות ביחס למשמעותם.

הטענה במאמר היא שמקורן של ההשקפות הסותרות והמנוגדות שהתגבשו והשתרשו ביחס למונחים הכרעה וניצחון טמון בבלבול טרימינולוגי. בלבול זה השתרש בהדרגה במערכת הצבאית והביטחונית ואף דבק בתקשורת הישראלית, ויצר בלבול מושגי לא רק במסגרות הביטחוניות אלא בחברה הישראלית כולה.

במאמר נדונים מקורות שונים שהובילו לבלבול הטרימינולוגי בין שני המונחים, בניסיון להתירו. ההתייחסות למשמעות המונחים במאמר היא על פי הגדרתם במילון למונחי צה"ל¹ 1998. תשומת לב מוקדשת לדיון במונח הכרעה ונבחן כיצד הוא בא לידי ביטוי בשדות שונים, במטרה להבהיר דווקא את משמעות המונח ניצחון. טענת המאמר היא שפירוש המונח הכרעה כ'תוצאה צבאית' אינו ברור, והנזק שנגרם מכך מושלך, רובו ככולו, על משמעות התוצאה הצבאית המקופלת במונח ניצחון.

מהי הכרעה? הדיון התאורטי המשמעותי בנושא הכרעה צבאית פורסם לראשונה בישראל בשנות ה-90, בספרו של אבי קובר "הכרעה" (1995). בספר זה נחקר המונח הכרעה במחקר השוואתי מובנה ממוקד, ובמתווה שמביא בחשבון הן את הפן האוניברסלי והן את הפן הישראלי הייחודי. הגדרתו הנרחבת והמקיפה של קובר למונח הכרעה צומצמה להגדרה הרשמית שנוסחה במילון למונחי צה"ל:

שבירת כוח ההתנגדות של האויב לפעול ביעילות נגדנו, על ידי יצירת מצב שמתקיימים בו **(להערכת המחליט)** התנאים להשגת המשימה שנקבעה. מצב ההכרעה ניכר כרגיל מכך, שהאויב איבד את יכולתו לפעול נגדנו ביעילות (המילון למונחי צה"ל, 1998, עמ' 136).

לכאורה, הגדרה מילונית מפורשת של המונח הכרעה אמורה הייתה לספק תיאור לשוני מדויק וממצה של משמעותו, ובכך למנוע פרשנויות שונות ביחס למשמעות המונח. בפועל התגלתה מציאות שונה. במרוצת השנים זכה המונח הכרעה למגוון רחב של פרשנויות. פרשנויות אלו, שסופקו בראש ובראשונה על ידי הצמרת הצבאית ומיטב חוקרי הביטחון הלאומי, קיפלו בתוכם משמעויות שונות בתכלית זו מזו. יתרה מכך, סתירות מוחלטות

אך הם משמשים כעוגנים בהערכות המצב ובתכנון המאמצים האופרטיביים במבצעים". מכאן שדיוק במשמעויות המושגים "איננו שינוי סמנטי, אלא נושא מהותי, שמכתיב את האופן בו קברניטים ורמטכ"לים חושבים ומנהלים מבצעים אסטרטגיים" (חורב, 2017, עמ' 121–122).

גם מח"ט שריון לשעבר יהודה וגמן קובע כי "בלבול רעיוני בדרגים הבכירים מביא תמיד גם לבלבול מעשי בדרגים המבצעים" (וגמן, 1999, עמ' 90). קביעה זו מתיישבת היטב גם עם המסקנה שהוסקה בדיון הטרמינולוגי החשוב המוצג במחקרם של יוסי בידץ ודימה אדמסקי, על התפתחות הגישה הישראלית למושג הרתעה. במסגרתו קבעו כי "התפיסה הישראלית של מושג ה'הרתעה' המקובלת כיום – הדומה מאוד להגדרה המילונית, הפשטנית והמסורתית – לא רק שאינה מספקת, אלא אף יכולה להסב נזק אסטרטגי" (בידץ ואדמסקי, 2014, עמ' 7).

נזקים כאלו ואחרים אכן הטביעו את חותמם לאורך השנים, הן ביחס לפעילות צבאית מבצעית והן ביחס לסוגיות בביטחון לאומי. דוגמה בולטת אפשר למצוא בהתייחסותו של יצחק בן-ישראל, שהסביר איך הגדרה מטעה או טרמינולוגיה מעוותת מביאות לתפיסה מחשבתית שגויה, וכתוצאה מכך להתנהלות שגויה:

במשך שנים, מתוך טעות מחשבתית, שקשה לי אפילו לחשוב מה מקורה, חילקנו את המלחמות לשניים: אמרנו שיש מלחמות "אמיתיות", כמו המלחמה מול סוריה או מול מצרים, ויש ביטחון שוטף (בט"ש) [...] למה חשבנו מחשבה מן הסוג הזה לא כל כך ברור, אבל ברור שזאת שגיאה [...] למה חשבנו כך איני יודע, אבל אני יכול לומר הפוך: שמהרגע שהבנו זאת לפני שלוש או ארבע שנים בלבד, מהרגע שהבנו זאת הבנו את הטעות [...] (בן-ישראל, 2001, עמ' 89–90).

דוגמה נוספת מופיעה במסקנותיהם של חברי ועדת אגרנט, שהצביעו לאחר מלחמת יום הכיפורים על רצף של משמעויות וביטויים מבצעיים מעורפלים, ביניהם הפקודות "לבלום" ו"להתקדם בזהירות". גם במלחמות המאוחרות יותר, הגדרות מושגיות לא בהירות הובילו לבלבול טרמינולוגי שהשפיע על היבטים מבצעיים ואסטרטגיים. אחת מהן הייתה למשל דיווחו של מפקד אוגדה 91 במלחמת לבנון השנייה על שליטה בבינת ג'ביל. הדיווח יצר רושם מוטעה, שממנו אפשר היה להסיק שכוחות צה"ל כבשו את העיירה (קובר, 2017,

במחיר שיכול לעמוד בו. השגת הניצחון היא התכלית הכללית הקבועה של כל חייל בכל מצב (המילון למונחי צה"ל, 1998, עמ' 424).

כך למשל, יעקב עמידור פרסם מאמר שבו ביקר את המערכת הצבאית על כך שהחלה להתייחס למושג הכרעה כאל מושג תודעתי, וגרמה בכך "להאמין כי אין דרך צבאית להתמודד עם הטרור כדי להכריעו" (עמידור, 2006, עמ' 6). יעקב זיגדון סבר כי הכרעה היא מושג אובייקטיבי וניצחון הוא מושג סובייקטיבי, ולכן "כאשר לא מושגת הכרעה, יכול כל צד לטעון לניצחון" (זיגדון, 2008, עמ' 45).

מסמך "אסטרטגיית צה"ל", שפורסם כעבור שנים אחדות, הבחין בין הכרעה ברמה הטקטית (מפקדי צה"ל ברמה הטקטית יפעלו להשיג הכרעה בכל משימה שיידרשו לה) לבין הכרעה ברמה האסטרטגית (צה"ל חותר להכרעה המתבטאת בחוסר יכולת או חוסר רצון של האויב לפעול נגדנו ובחוסר יכולת להגן על עצמו). עם זאת, המונח הכרעה, שהוגדר במסמך כאחד מ"ארבעת העקרונות הכלליים להפעלת הכוח של צה"ל" (אסטרטגיית צה"ל, 2015, עמ' 14), הוצמד באותה הזדמנות למונח ניצחון ולא הובחן ממנו.

תפיסת הביטחון של ישראל נבחנה גם על ידי ועדה בראשותו של דן מרידור, שהניחה כי כדי להשיג הכרעה בכל סוגי העימותים ובכל סוגי העצימות יש צורך בפיתוח "תחליפי הכרעה" (מרידור ואלדדי, 2018, עמ' 20). לאחרונה פורסם ספרו של עמירם אזוב, שכותרתו: "הכרעה: מי ניצח במלחמת יום הכיפורים?" (2020), שגם הוא מתחבט בפירוש המונחים הכרעה וניצחון. העובדה שלדעתו הפרמטרים של קלאוזביץ מגדירים ניצחון (עמ' 341), ואילו לדעת יעקב עמידור (2001, עמ' 113) אותם הפרמטרים ממש מגדירים הכרעה, היא דוגמה אחת מיני רבות המצביעות על הבעייתיות הנעוצה בריבוי המשמעויות המקוריות והשאולות המיוחסות למונח הכרעה בהקשרים צבאיים, ובה מתמקד מאמר זה.

החשיבות הטרמינולוגית

אי־בהירות מושגית היא תופעה מסוכנת המובילה לבלבול טרמינולוגי. החשיבות הניתנת למושגים ולפירוש משמעותם היא לא פחות מקריטית בעיני שורה ארוכה של חוקרי ביטחון לאומי. כך למשל, במאמרו "ההיבטים הצבאיים במבצעים מוגבלים" מציג מוני חורב שורה של פערים הקיימים לתפיסתו במושגי ההכרעה, ההרתעה והניצחון, ועומד על הצורך לדייק במשמעות מערכת המושגים של תפיסת הביטחון, שכן "השיח התכנוני המתנהל כיום אוחד במושגים שחלקם איננו תקף עוד,

עמ' 220). דוגמאות אלו ממחישות את טענתו של וגמן שלפיה "בתהליך יצירתם של המונחים המעורפלים מתקיים יסוד של התחמקות המפקדים מאחריות כלפי הכפופים, מכיוון שאלה אינם מסוגלים לצקת תכנים מעשיים באותם מונחים" (וגמן, 1999, עמ' 91).

מכאן שאזהרתו של דב תמרי – כי שימוש תכוף ולא זהיר במושגים הכרעה וניצחון "עלול לחזור לצבא ולרמטכ"ל כבומרנג, משום שהאזרח, איש התקשורת, חבר הכנסת, הפרשן ואחרים עלולים להבין ולפרש את תוצאות המערכה הבאה לאור מושגי ההכרעה והניצחון כפי שהובנו מסורתית ממלחמות העבר" (תמרי, 2016, עמ' 148) – לא רק מחזקת את הטענה שמשמעות המונחים אינה ברורה מספיק, אלא גם באה לידי ביטוי ממשי במציאות.

שימוש תכוף ולא זהיר במושגים הכרעה וניצחון "עלול לחזור לצבא ולרמטכ"ל כבומרנג, משום שהאזרח, איש התקשורת, חבר הכנסת, הפרשן ואחרים עלולים להבין ולפרש את תוצאות המערכה הבאה לאור מושגי ההכרעה והניצחון כפי שהובנו מסורתית ממלחמות העבר".

הכשל המחשבתי במונח הכרעה

לפני שנצלול לזירת הביטחון הלאומי ולגבולות הגזרה הצבאיים כדי להוכיח את טענת המאמר, שלפיה המונח הכרעה בהקשרו הצבאי כרוך בכשל מחשבתי שהשתרש עם השנים, נצביע על הבחנה ראשונית אך עקרונית בין המונח 'הכרעה צבאית' לבין יתר שדות ההכרעה: 'הכרעה הלכתית', 'הכרעה משפטית' ו'הכרעה ספורטיבית'. המשותף לשלושת שדות ההכרעה האחרונים הוא חובת נוכחותה של סמכות שיפוטית. כך למשל, הדין מכריע בהכרעות הלכתיות, שופט בית המשפט מכריע בבית המשפט ושופט הספורט מכריע במגרשי הספורט. סמכותם של כל סוגי השופטים מקובלת על החברה שבה סוגי השיפוט מתנהלים, והכרעותיהם – הנשענות על מערכות חוקים – הן בנות תוקף ומחייבות את החברה שבה הם מתקיימים. מכאן שפעולת ההכרעה תלויה בישות ממשית שתכריע בהקשר. ישות זו מוסכמת על החברה שבמסגרתה היא פועלת, והחברה מצידה מחויבת לנהוג על פי הכרעותיה.

בהקשר זה מעניין לציין כי מחקרו המעמיק של קלסי (Kelsay, 2017), שכותרתו בתרגום חופשי "ניצחון במלחמה – בתנ"ך" (The Bible and Notions of Victory in War), מתייחס באותו אופן לנושא ההכרעה בתנ"ך. במחקרו מדגים קלסי את התזה של האל הלוחם (warrior god) שנלחם למען העם הנבחר. הוא גם המפקד (commander), משתית החוקים ("God takes on the role of judge") ומצרך את ההתניה להבטחת הניצחון: ציות לחוקים מוביל לניצחון, בעוד אי-ציות להם גורר תבוסה. אלוהים, קובע קלסי, לוקח לעצמו את תפקיד השופט. בכוחו ורק בכוחו להכריע את מלחמותיהם של בני ישראל מול אויביהם. ומכאן שגם בזירה התנ"כית הניצחון הצבאי מיוחס אומנם לבני ישראל, אולם ההנחה הקודמת, הבסיסית יותר, היא שההכרעה (קרי, ההחלטה) נתונה בידי האל בלבד.

אחד המקרים הבולטים שבהם החברה הישראלית חשה את הבלבול סביב המונחים המדויקים ומשמעותם בא לידי ביטוי בדיונים הציבוריים שהתעוררו אחרי מלחמת לבנון השנייה. פירושים עמומים והגדרות לא בהירות של המונחים הצבאיים הכרעה וניצחון היוו גורם מרכזי למחלוקות שהתעוררו לא רק בחברה ובתקשורת הישראלית, אלא גם בפורומים צבאיים ומדיניים. אלו וגם אלו השתקפו גם בוועדת וינוגרד הממלכתית, שלאורך הדוח שכתבו חבריה הם השתמשו מעל 60 פעם במושג ניצחון, בלי שהגדירו אותו וכלי שהיה ברור שכל הנוגעים בדבר מפרשים את המונח באותו אופן. בסופו של דבר הבלבול הטרימינולוגי היה כה גדול, עד שנוצר מצב שהמערכות כולן התקשו לזהות בסופו של סבב הלחימה מי המנצח, אם הוא ניצח או הכריע, ומהו למעשה ההבדל (אם בכלל) בין ניצחון להכרעה.

תופעה דומה נרשמה בעקבות אירועי 11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, שהובילו להתעוררותם מחדש של דיונים תאורטיים על המושג ניצחון, אשר ביקשו לחדד את פירוש המושג ומשמעותו. ביניהם למשל המונוגרפיה של התאורטיקן קולין גריי (Gray, 2002) על האפשרות להשיג ניצחון מכריע (decisive victory), וספרו של ויליאם מרטל (Martel, 2007), שהיווה מצע שעליו הסתמך ברטולומיס (Bartholomees, 2010) בפיתוח תאוריית הניצחון שלו. בעקבותיהם התפרסם לאחרונה גם ספר שכתרתו "ניצחונות מוסריים" (Moral Victories), שמתייחס בין היתר למאפיינים המשתנים החבויים במושג ניצחון, וכן לאתגרים ולבעיות הטמונות במושג ניצחון ובמשמעותו בעידן המודרני (Hom et al., 2017). ספר נוסף הוא של קציני "אריות הים" ג'וקו וילינק ולייף באבין (U.S. Navy SEALs lead and Win Extreme Ownership: How U.S. Navy SEALs lead and Win), שפורסם בשנת 2017 ותורגם לעברית בשם "אחריות וניצחון" (וילינק ובאבין,

באנגלית לא קיים המונח הכרעה

הטענה כי המושג הכרעה בהקשרו הצבאי הוא לכל הפחות יוצא דופן בהשוואה לכל יתר המשמעויות של המושג מתיישבת היטב גם עם עמדתו של יחזקאל דרור, שלפיה לא עלה בידו למצוא תרגום מדויק של המילה הכרעה במובנה הצבאי בשפה האנגלית, ואף לא מונח מקביל אחר או דומה למונח הכרעה בספרות האסטרטגית העולמית (דרור, 2016, עמ' 75).

בקרב חוקרי הביטחון הישראלים ובכלל זה צה"ל וגופי ממשל, אין חולק על כך שהמילה הכרעה באנגלית היא decision. עם זאת, תמימות דעים זו אינה מעידה כי למילה decision יש משמעות צבאית גם בשפה האנגלית. ואכן, בדיקה מילונית מוכיחה כי מילה זו מוגדרת בשלוש דרכים: בעל יכולת או כוח לקבל החלטה (having the power or quality of deciding); בלתי מעורער (unquestionable); (determined); מכאן שפירוש המילה הכרעה באנגלית (decision), דומה לפירושה בעברית בשדותיה ה"טבעיים" (decisive) דוגמת היכלי בתי המשפט ומגרשי הספורט שהוצגו לעיל, ושמשמעותם החלטה, פסיקה, קביעה).

בחינה ספציפית של המונח הכרעה באנגלית בהקשרים צבאיים מצביעה גם היא על כך שהמונח באנגלית אינו בא לידי ביטוי בשפה בהקשרים צבאיים. קביעתו של רון טירה כי "המסמכים הדוקטרינריים האמריקאיים אינם מגדירים את המונח הכרעה ואף אינם משתמשים בו" (טירה, 2008 עמ' 23) באה לידי ביטוי, בין היתר, בתפיסה שלפיה אובדן מרכז הכובד מוביל ל"תבוסה" (defeat) ובהגדרת מטרותו של הכוח הצבאי במלחמה במונח "לגבור על" (to prevail). ומכאן גם שהביטוי decisive point אינו מפורש כנקודת הכרעה, אלא דווקא כנקודה מכריעה (טירה, 2008 עמ' 22).

גם משמעות הצירוף military decision מתייחסת בהקשר האמריקאי ל-Military Decision Making Process (MDMP)³, שהוא תהליך קבלת ההחלטות של הצבא האמריקאי, המורכב משבעה שלבים ומופעל במחנות צבאיים בהקשרים טקטיים. הפרשנות העברית, המייחסת לעיתים קרובות לצירוף military decision את המשמעות הישראלית 'הכרעה צבאית', מתיישבת היטב עם קביעותיו של משה סוקולוב (2013) במאמרו מדוע "רחמים אינם mercy", שבו הוא מבהיר ומדגיש את החשיבות הרבה בקפידה אטימולוגית המתחייבת כדי למנוע את "הקשיים והסכנות", כהגדרתו, בהקשר לחילופי מידע ורעיונות, כשאלו מתורגמים מעברית לאנגלית ולהפך.

העובדה שאין אזכור של המונח הכרעה (decision/decisive) במילון אוקספורד למונחים צבאיים (The

הבנה זו מעוררת שאלה חשובה ביחס להכרעה צבאית: מהי הפונקציה הממשית והמוסכמת, המכריעה לכאורה את המלחמה בשדה הקרב? מיהו הבר-סמכא שהכרעתו מקובלת על הכול? האם שופט צבאי עומד בטבורה של המערכה הצבאית ומכריע את המלחמה בשדה הקרב? האם הוגדרה ישות צבאית (או מדינית) בת-סמכא האמונה על הכרזת הכרעה צבאית?

תהיה זו, שמתכתבת עם אזהרתו של גבי בן-דור בנוגע לסכנה הטאוטולוגית הטמונה במונח הכרעה (בן-דור, 2001, עמ' 25), מתיישבת גם עם קביעתו של הבלשן רוביק רוזנטל, שמתייחס למונח הכרעה (שם פעולה) בעברית במסגרת הגדרת תופעה שאותה הוא מכנה "קללת שמות הפעולה". תופעה זו, הממחישה כי גם לסוגיות חברתיות ותרבותיות יש השפעה ישירה על הטמעתו של המונח הכרעה בחברה הישראלית, זוכה לטענתו של רוזנטל לחיבה יתרה בחברה הישראלית, מהטעם הפשוט ש"שם הפעולה מאפשר להם להשתחרר מהאחריות האישית או המיניסטרילית לכל מעשה שנעשה בתחומם. הם לא עושים דבר, המעשה נעשה מעצמו". "בתחום הביטחוני", קובע רוזנטל, שם הפעולה התגלה "ככלי רטורי יעיל במיוחד", המייצר כותרות דוגמת "מסתמנת הכרעה בוועידת קטר". כותרת זו, שאינה מספקת לציבור את המידע (מי הכריע?), מבקשת לטענתו להעביר מסר שלפיו "הפעולה הפכה עניין מופשט או סתמי לחלוטין, ומבצע הפעולה אינו ידוע, [קרי] אינו חשוב ויש להתעלם ממנו כליל לצורך השמעת הרעיון" (רוזנטל, 2001).

לכאורה נדמה שגם מילון צה"ל מתלבט באותה שאלה ממש, שהרי הגדרתו למונח הכרעה – "שבירת כוח ההתנגדות של האויב לפעול ביעילות נגדו, על ידי יצירת מצב שמתקיימים בו (להערכת המחליט) התנאים להשגת המשימה שנקבעה" (המילון למונחי צה"ל, 1998, עמ' 136) – מוכיחה למעשה את הצורך של ישות ממשית שתכריע, אלא שזו נעדרת מן הזירה הצבאית.

במאמר מוסגר מעניין לציין כי גם ברתולומי (Bartholomees, 2010) מקדיש חלק משמעותי ממאמרו "תאוריית הניצחון" לשאלה מי בעצם מכריע (קרי, מחליט) מי המנצח בזירת הספורט והמשחק, שבה יש ישות ממשית שמכריעה (קרי, מחליטה), ומי מכריע (קרי מחליט) מי ניצח בזירת הקרב והמלחמה, שבה אין ישות ממשית שמכריעה.

העובדה שקיים הבדל מובחן בין כל סוגי ההכרעות האחרות לבין זו הצבאית מעמידה את ההכרעה הצבאית כמקרה יוצא דופן, לכל הפחות.

יש להניח כי אילו קלאוזביץ היה מייחס למילה הכרעה משמעות צבאית, או אז היה מנסח את העיקרון השני במילים "...את סיכויי ההכרעה (ולא: הניצחון) לטובתך". הנחה זו זוכה לאשרור נוסף כבר בעיקרון הבא (השלישי), שבו הוא מספק למונח מכריע את הפירוש הבא: "הרי מטבע מלחמה היא שתיעץ את המכריע ביותר, כלומר את הנועז ביותר" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 23). עיקרון זה, שבו הוא משווה את המונח מכריע למונח נועז, מדגים מפורשות את המשמעות התיאורית שקלאוזביץ מייחס למונח.

בעיקרון 12 מבקש קלאוזביץ לשוב ולסכם את שני העקרונות שלפניו (10–11), ששילובם מספק לנו, לשיטתו, "כלל גדול, הראוי לתפוש מקום ראשון בין כל גורמי הניצחון באומנות המלחמה של ימינו". המלצתו "[ל]היצמד לתכלית אחת, גדולה ומכרעת, במרץ ואון" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 31) מוכיחה שוב שהמונח הכרעה משמש שם תואר (מכריע), ובשל כך תפקידו לתאר את "התכלית" (שהיא הניצחון). זאת בשונה מהאופן שבו המונח משמש בעברית – שם פעולה (הכרעה) שמתפקד כאילו היה "התכלית עצמה".

בחינת הניסוח של יתר עקרונותיו של קלאוזביץ מחזקת בעקיבות את הטענה שהוא מתייחס למונח הכרעה על הטייתו השונות כאל שם תואר (ולא כאל שם פעולה), ומפרש את משמעותו בהקשרים המתארים את 'גודלה של תוצאה צבאית' ולא את 'התוצאה הצבאית עצמה'.

בהמשך קלאוזביץ מתאר את היתרונות כמכריעים (decisive advantages) ואת הנקודה כמכרעת (decisive point), ואף מציין במפורש כי: "תכליתו של קרב צריכה להיות מכוונת להשגת התכלית הזאת [שהיא ניצחון – ולא הכרעה], לפי שמרדף אויב נמרץ עשוי להפוך בנקל ניצחון בלתי-מכריע למכריע" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 36). כלומר, גם כאן המילה מכריע משמשת לתיאור הניצחון ואינה מתפקדת במשמעות של "הניצחון עצמו".

גם בבחינת עקרונות המלחמה במובנם האסטרטי נותר קלאוזביץ נאמן בהתייחסותו למונח הכרעה בהקשרו המקורי, המשמש לתיאור הניצחון. כך למשל, בעיקרון 11 הוא מדבר על המונח 'ניצחון מכריע' (decisive victory) וקובע כי יש שיתקבל ניצחון 'גדול' (קרי 'מכריע') ויש שיתקבל ניצחון לא גדול (קרי 'שאינו מכריע'). בהמשך הוא אף מציין בפירוש: "אם תהגה, אדון רב-חסד, באותם קרבות המגן המעטים שההיסטוריה מציינת כמערכות שסופן ניצחון [להבדיל מ'שסופן' הכרעה] או 'שהוכרעו', תמצא כי התנאים שבהם נערכו היו ברוח העקרונות הנ"ל" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 32).

Oxford Essential Dictionary of the U.S Military, מתווספת לניסיונותיו של מרטל להחליף בספרו Victory in War את המונח ניצחון בשורה של מונחים חלופיים: subjugate, and overcome, שאינם כוללים את המונח הכרעה (Martel, 2011, p. 22).

לסיכום – המילה decisive משמשת בשפה האנגלית רק כשם תואר ולא כשם פעולה, ומכאן שבכוחה של המילה אך ורק לתאר (קרי, לתאר את הניצחון כ'ניצחון מכריע' – decisive victory). לפיכך המובן בתרגום העברי, שהופך את שם התואר decisive (מכריע) לשם פעולה (הכרעה), כלל אינו קיים ברמה הלשונית בשפה האנגלית. המשמעות היא, אם כן, שהצירוף הנועז 'ניצחון מכריע' מתפרש לעיתים קרובות בעברית כ'הכרעת הניצחון'. פירוש זה שונה בתכלית מהמשמעות המקורית.

המונח הכרעה במקורות שמהם שאב צה"ל השראה

נתחיל באבי תורת הלחימה המודרנית, התאורטיקן הצבאי קרל פון קלאוזביץ, שהשפעתו על תורת צה"ל מיום היווסדו אינה מוטלת בספק (הנדל, 2011). מסקנתו העכשווית של ראש המרכז ללימודים צבאיים במכללה לפיקוד ומטה, שגיא טורגן, שלפיה "חשוב לאמץ את המינוח המדיני והצבאי של קלאוזביץ" (טורגן, 2016, עמ' 41), מעידה כי נדבכים מרכזיים שהשתרשו בתורה הצה"לית התבססו על משנתו שנוסחה בשפה הגרמנית, תורגמה לאנגלית וכללה שורה של מונחים צבאיים ספציפיים, הרלוונטיים לתפיסת הביטחון הצה"לית גם היום. היות שהתפיסה הביטחונית הישראלית מתבססת בין היתר על תורות שנכתבו בשפות זרות, אין מנוס מלהתייחס לנוסחים המתורגמים. זאת על אף אתגרי התרגום המקופלים בתוכם, שעל משמעותם נעמוד בהמשך המאמר.

נבחן תחילה את משמעות המונח הכרעה, כפי שהוא בא לידי ביטוי בכתביו של קלאוזביץ. בספרו המכונן "עקרונות המלחמה" ניתן למצוא שימוש במילה הכרעה למן העיקרון הראשון, המנוסח כך:

"בראש ובראשונה עוסקת תורת המלחמה בדרכים שבהן תוכל להשיג עדיפות בכוחות ויתרונות פיזיים בנקודה המכרעת (decisive point)" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 21). למילה מכרעת, המתפקדת כאן כשם תואר (ולא כשם פעולה), לא מיוחסת משמעות של תוצאה אלא רק של תיאור התוצאה. משמעות המילה מכרעת, לתפיסתו של קלאוזביץ, מתחדדת עוד יותר בניסוח העיקרון השני: "במלחמה הינך מבקש תמיד להטות את סיכויי הניצחון לטובתך" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 22).

[...] המלחמה אינה מטרה. לא נחיה על מלחמות — גם לא על **ניצחונות** של מלחמה [...] וכשנלחמו — **ניצחנו**, וכשנוכרח להוסיף להילחם, אני מאמין — **ננצח** שוב. אבל פנינו לא למלחמות ולא ל**ניצחונות** [...] ואין דבר אשר נחסך מאיתנו למען ה**ניצחון**. אבל ה**ניצחון** הוא רק אמצעי ולא מטרה (בן־גוריון, 1971, עמ' 49).

וגם כי:

[...] המבחן לא נסתיים גם ביום ה**ניצחון**, כי **ניצחון** במלחמה, לפי עצם טיבו ומהותו, אינו **ניצחון** סופי, אם בכלל יש **ניצחון** סופי [...] ידענו מהרגע הראשון, כי סוד ה**ניצחון** הוא לא בנשק וגם לא באימון ובארגון, אם כי אלה חשובים וחיוניים כמוהם, אלא ברוח־האדם.... **מנצחים** לא בכוח הפקודה אלא בכוח השליחות (בן־גוריון, 1971, עמ' 217).

לבסוף, באגרת הפרידה מצה"ל קושר בן־גוריון בין ניצחונות צה"ל לבין הניצחונות בתנ"ך ומציין מפורשות:

עם הכרזת המדינה — הוקם לישועה ולתהילה צבא הגנה לישראל, כשהוא נתקף על ידי כל צבאות ערב — ו**מנצח** כל אויביו. **ניצחון** זה הבטיח עצמאותנו והפך אותנו לעם ריבוני. במלחמת הקוממיות ידע צה"ל גם כשלונות ונסיגות, קלים וחמורים, אבל לא הרבה צבאות בעולם נחלו **ניצחונות** יותר מפוארים מאלו שנפלו בחלקו של צבאנו הצעיר. פרשת מלחמה זו תתפוס מקום של כבוד בשורת ה**ניצחונות** הגדולים של צבאות עמנו בימי יהושע בן־נון, דוד המלך, ירבעם בן יואש מלך ישראל ועוזיה (עזריה) בן אמציה מלך יהודה (בן־גוריון, 1955, עמ' 361–362).

היריעה קצרה מלהכיל את שלל ההתבטאויות של בן־גוריון באמצעות המונח ניצחון, על מנת להגדיר תוצאה צבאית על כן הובאו דוגמאות אחדות, רק לצורך ההמחשה וביסוס הטענה. עם זאת, חשוב לציין שמקור הדוגמאות משלושה עשורים שונים (שנות ה־40, ה־50 וה־60). עובדה זו מעידה כי הטרמינולוגיה שנבחרה לא הייתה תלויה ברוח שעה ספציפית, אלא תאמה את עקרונות התפיסה הביטחונית בכללותה.

לסיכום — בחינת המונח הכרעה בכתביו של קלאוזביץ מדגימה באופן מפורש ועקיב כי הוא מתייחס למונח זה בשלושה הקשרים: בהקשר של **תיאור** הניצחון או התבוסה; בהקשר של **החלטה**; ובהקשר של **דבר גדול** ומשמעותי. מכתביו עולה ההבנה כי בעוד שהניצחון עשוי להיות מכריע, ההכרעה כשלעצמה אינה מהווה מצב צבאי כלשהו.

בחינת המונח הכרעה בכתביו של קלאוזביץ מדגימה באופן מפורש ועקיב כי הוא מתייחס למונח זה בשלושה הקשרים: בהקשר של תיאור הניצחון או התבוסה; בהקשר של החלטה; ובהקשר של דבר גדול ומשמעותי. מכתביו עולה ההבנה כי בעוד שהניצחון עשוי להיות מכריע, ההכרעה כשלעצמה אינה מהווה מצב צבאי כלשהו.

בניגוד לקלאוזביץ, דוד בן־גוריון לא היה תאורטיקן צבאי. עם זאת, אין מחלוקת על כך שתרומתם של כתביו המכוננים של מי שייסד את צה"ל רלוונטית עד היום להבנת תפיסת הביטחון של ישראל — זאת לא רק ברמת המחקר ופיתוח הידע אלא גם כהתוויית מדיניות ביטחונית עדכנית.

קריאה מעמיקה במשנתו של בן־גוריון משרטטת תמונה בהירה וחד־משמעית באשר לתפיסתו, המייחסת למונח הכרעה משמעות של החלטה ו/או משמעות חשובה (קרי, מכריעה). במאות העמודים שכונסו בהוצאת צה"ל בספר "יחוד ויעוד" ומהווים את "מכלול דברי שר הביטחון הראשון של מדינת ישראל שנאמרו אל צה"ל, על צה"ל ועל בטחון ישראל"⁴, המילה הכרעה אינה מתארת תוצאת מלחמה. זאת ועוד, בניסוחיו המתייחסים לתוצאות שהשיג צה"ל בקרבות, במאבקים, במלחמות וביחסים עם אויביו מקפיד בן־גוריון להשתמש דווקא במילה **ניצחון**, ועובדה זו תורמת גם היא לביסוס הטענה של מאמר זה.

כך למשל, בדיונים שהתקיימו בעניין ניסוח פקודת יום להקמת צבא הגנה לישראל קבע בן־גוריון כי הכול משרת "את המטרה האחת — ה**ניצחון**" (בן־גוריון, 1971, עמ' 36). ביחס ל"לשון המלחמה" אמר בן־גוריון: "[...] מוטב שכולנו [...] נרכז תמצית חיינו, כל החושים ורמ"ח האיברים, ברצון אחד ויחיד — ברצון ל**ניצח** [...] הבחינה האמיתית, היחידה היא — **ניצחון** במלחמה; זה מבחן הרצון שלנו" (בן־גוריון, 1971, עמ' 20), במסגרת מסדרים צבאיים והרצאות מול קצינים אמר בן־גוריון כי:

מדובר בנקודת זמן מסוימת אלא בתהליך הדרגתי, ואין מדובר בגורם אחד שהוביל להשתרשות זו אלא במגוון גורמים שהסתעפו אלו באלו. נציג מספר דוגמאות שבכוחן להמחיש את ההיתכנות.

נתחיל ממקורותיה של תפיסת הביטחון של בן-גוריון, שאין חולק על כך שהיא עיצבה את הדוקטרינה הצבאית הישראלית המקפלת בתוכה את תורת הביטחון (Security Doctrine), ואשר כוללת את התוויית הארגון ובכלל זה את הכנת המלחמות, המערכות והקרבות ואת ניהולן, בהתאם להוראות הפיקוד העליון.

עד היום לא ידועה זהותו של מי שניסח את מהות התפיסה. לכן גם לא ניתן לדעת אם למנסח האנונימי היו מניעים אידיאולוגיים או המשגות אישיות כאלה ואחרות, ומה היו עיקריהן.

תפיסה זו, שמבוססת בעיקרה על רעיון של "קיר ברזל" שניסח זאב ד'בוטינסקי עוד בשנות ה-20 של המאה ה-20, התפתחה "כתפיסה הידועה בציבור בצורה מתומצתת כ'הרתעה, התרעה והכרעה'" (הנקין, 2018, עמ' 17). לכן אין זה מפליא שאנשי צבא וחוקרים רבים אימצו במרוצת השנים את המונח הכרעה כחלק בלתי נפרד מהתורה הצבאית. אלא שכפי שמעיד הנקין במחקרו, עד היום לא ידועה זהותו של מי שניסח את מהות התפיסה (ואת תמצותה לכדי שלושה מונחים, שהשלישי מביניהם הוא המונח הכרעה). לכן גם לא ניתן לדעת אם למנסח האנונימי היו מניעים אידיאולוגיים או המשגות אישיות כאלה ואחרות, ומה היו עיקריהן. הבנה זו מקבלת משנה תוקף בבואנו לבחון לעומקה את תפיסת הביטחון של בן-גוריון ולהיווכח כי לכל אורכה, בן-גוריון עצמו אינו מדבר על הכרעה במשמעות של תוצאה צבאית. יתרה מכך, הפעם היחידה שבה הוא משתמש במונח הכרעה (כשם פעולה) היא במשפט: "דרושה הכרעה [קרי, החלטה] ברורה וקבועה" (בן-גוריון, 1981 [1953], עמ' 8).

לא רק שהמונח הכרעה אינו מוזכר ולו פעם אחת במסמך הנדון בהקשר של תוצאת מלחמה רצויה, גם תוצאות המלחמות מוצגות לאורך המאמר שוב ושוב באמצעות המונח **ניצחון**. כך למשל, בבואו לדון בענייני הצבא מדגיש בן-גוריון כי "השאלה העיקרית כמובן היא: (1) אם צפויה לנו מלחמה; (2) ואם נוכל לעמוד בה ולנצח" (עמ' 2).

בחינה טרמינולוגית זו הוכיחה את עצמה שוב ושוב גם בשנים שבהן בן-גוריון כבר לא התווה באופן פעיל את תפיסת הביטחון. דוגמה אחת מיני רבות מובאת בהרצאתו של הרמטכ"ל חיים בר-לב שהתקיימה במאי 1978, וכותרתה "מבוא לתורת המלחמה". בהרצאה שנשא בפני חניכי המכללה לפיקוד ומטה התייחס הרמטכ"ל לשאלות יסוד של אומנות המלחמה, תוך בחינת מלחמות צה"ל. ההרצאה כללה דיון מעמיק במושגי יסוד צבאיים, ביניהם מהות המלחמה והשגת ניצחון במלחמה, ובחינת מושגים אלו בראי מלחמות צה"ל (דגש הושם על מלחמת ההתשה, שהתחוללה בשנים שבהן עמד בר-לב בראש המטה הכללי, ועל מלחמת יום הכיפורים, אז פיקד על חזית הדרום). גם לאורכה של הרצאה זו, שהתמקדה ספציפית ב"תוצאות המלחמה", המילה הכרעה נעדרה לחלוטין מהלקסיקון שבו השתמש הרמטכ"ל בהרצאתו. ניכר כי בר-לב, ממש כמו בן-גוריון, הקפיד להתנסח באמצעות המונח ניצחון (ולא 'הכרעה') כדי לתאר תוצאות צבאיות. כך למשל הוא מתאר את המסקנה המדינית ממלחמת ההתשה במילים הבאות:

המסקנה המדינית הייתה כי חרף הניצחון הישראלי במלחמת ששת הימים אין להשלים עם קיומה של ישראל [...] מסקנה זו הפתיעה את ישראל, כיוון שהגיוני היה להניח כי לאחר המפלה המוחצת שנחלה מצרים, ולאחר שהיתרון הצבאי הישראלי הומחש באופן חד משמעי כל כך, יחפשו המצרים את הפתרון בזירה הפוליטית (בר-לב, 1978, עמ' 4).

בהמשך תיאר בר-לב את המסקנות הצבאיות שהתקבלו מכל אחת מהמלחמות, והתייחס לדוקטרינות המצריות ולמסקנות שהתגבשו תוך התייעצות עם היועצים הרוסים. גם בהקשרים אלו בר-לב לא השתמש כלל במונח הכרעה כדי לתאר מטרות, כוונות או תוצאות לחימה. כמו בכתביו של בן-גוריון, כך גם בהרצאתו של בר-לב נעדרה המילה הכרעה באופן מוחלט וגורף ממושגי המלחמה, ממטרותיה ומתוצאות המלחמות השונות. עובדה זו מעידה כי לא מדובר פה במקריות אלא בכוונה מודעת.

הדרכים שהובילו להשתרשות שגויה של המונח הכרעה בהקשרים צבאיים

הדרכים שהובילו להשתרשות שגויה של המונח הכרעה רבות ושונות, חלקן ידועות וחלקן לאו. מובן מאילו שאין

בהמשך הוא מציין כי "אין מומחה צבאי שאינו מכיר שהמורל – או בעברית הרוח – של הצבא הוא הגורם הראשי, אם לא היחיד, **בניצחון**" (עמ' 9) ומדגיש כי:

אם באמת נעמוד שוב לפני מלחמה עם הערבים – ואיש בעולם לא יכול להבטיחנו שמלחמה זו לא תהיה, הרי כל סיכוינו **לניצח** (ואני מאמין בהחלט **בניצחון**) תלוי בכך באיזו מידה הלוחמים שלנו יעלו ברוחם [...] (עמ' 10).

לבסוף, הדוגמה הניצחת ממחישה את הטענה לא רק מבחינה טרמינולוגית אלא גם מבחינה רעיונית:

אסור לסמוך על **ניצחונות** העבר, ואסור לסמוך על חולשת האויב. **המניצח** בעבר יכול להיכשל בעתיד, כמו שקרה לצרפתים במלחמת העולם השנייה. הצרפתים נשענו על ניסיונם במלחמת העולם הראשונה, והגרמנים למדו מכישלונם באותה מלחמה, והתכוונו למלחמה בתנאים חדשים, ואלמלא אמריקה, אנגליה ורוסיה, הייתה צרפת נמחית מעל מפת האומות העצמאיות בעולם (עמ' 5).

סיבה נוספת שעלולה להוביל להשתרשות שגויה נעוצה בכשלים תרגומיים. בהקשר זה חשוב להבחין בין קושי תרגומי, שמתבטא מבעד למשמעויות תרבותיות ולאומיות שמוצמדות למונח מסוים בשפה מסוימת ו"אובדות" בתרגום לשפה אחרת, לבין כשלים תרגומיים, הנובעים מתרגום שגוי מן היסוד. כשלים תרגומיים משני הסוגים הם כה נפוצים עד כי ההיסטוריון הצבאי האמריקאי כריסטופר בספורד (Bassford), המנהל בעשורים האחרונים את האתר על אודות קלאוזביץ,⁵ מעיד כי מודעותו הרבה לעיוות כוונותיו המקוריות של קלאוזביץ, היא שהובילה אותו להימנע לחלוטין מהתבססות על כתביו המתורגמים של קלאוזביץ במחקריו הרבים.⁶

יתרה מכך, האתר על אודות קלאוזביץ מבחין בין התרגומים לאנגלית שנעשו ישירות ממקור גרמני (אם כי המהדורות השונות של Vom Kriege שונות באופן משמעותי) לבין מהדורות זרות שהתבססו על תרגומים אחרים (למשל גרסה וייטנאמית המבוססת על מהדורה צרפתית, ותרגומים מוקדמים לסינית המבוססים על גרסאות יפניות או צרפתיות). באלו ובאלו, מזהיר מנהל האתר מפורשות, אי אפשר להימלט ממגבלות הכרוכות בהשפעת העידן והמקום וגם לא מטעויות טכניות, מפרשנויות שהונעו מפחד פוליטי או משאיפות

אישיות ומאמונות מושגיות שנויות במחלוקת, שבסיסן בלבול רעיוני, ניסיון שכנוע מנוגד על בסיס אידיאולוגי, ובמקרים מסוימים – אמונות שגויות לחלוטין.

כך למשל, בהקשר הישראלי, את ספרו של קלאוזביץ "עקרונות המלחמה" תרגם שמעון יפתח מאנגלית. הערת ההוצאה כי "התרגום האנגלי לקוי בנקודות רבות מבחינת הדיוק, ההבנה והנאמנות למקור (ומתוך כך היה צורך לערוך עריכת-משנה יסודית בנוסח העברי הראשון, אשר תורגם בשעתו מן הגרסה האנגלית)" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 6) מצטרפת לעובדה שהכשרתו של יפתח הייתה בפיזיקה גרעינית ולא במלאכת התרגום. למעשה, לצד שמות הספרים שכתב (כולם בעברית וכולם בנושא עיסוקו – פיזיקה גרעינית), "עקרונות המלחמה" היה הספר היחיד שאי פעם תרגם. מכאן, מוכשר ככל שהיה, נדמה כי יהיה זה אך טבעי לצפות למצוא לאורך הספר קשיים תרגומיים כאלו ואחרים, ולקבלם במידה של הבנה.

כך לדוגמה, קביעתו של קלאוזביץ:

The most important thing in war will always be the art of **defeating** our opponents in combat (Clausewitz, 1943, p. 17)

תורגמה מהמקור הגרמני (Clausewitz, 1834, pp. 213), שבו פירוש המילה הגרמנית befiegen אינו אלא defeating, שפירושו בעברית הבסה.

אולם במשפט המדובר היא תורגמה לעברית באמצעות המונח הכרעה:

"הדבר החשוב ביותר במלחמה הוא אפוא תמיד האומנות של **הכרעה** מתנגדינו בקרב" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 27).

מכאן מובן כי משמעות שונה בתכלית הייתה כמובן מתקבלת מתרגום העיקרון באופן נאמן למקור ("האומנות של **הבסת** מתנגדינו בקרב"), שהרי בניגוד למונח הכרעה, המונחים תבוסה וניצחון מתארים תוצאה צבאית.

דוגמה נוספת מופיעה בפרק 4, שכותרתו "קיומם של העקרונות הללו לעת מלחמה", במשפט הבא: "אך אם תתן דעתך לכל 'המכשלות הללו' כיכויי שכינים פרידריך השני, נכרע עד מהרה, ונקרוס מכובד המשא" (קלאוזביץ, 1950, עמ' 87). לכאורה הביטוי "**נכרע** עד מהרה" מייחס למונח הכרעה תוצאה צבאית, אלא שגם במקרה זה הבחירה במילה נכרע בתרגום לעברית אינה עולה בקנה אחד עם ההגדרה של המילון למונחי צה"ל. מכאן שמדובר בטעות

של המונח כניעה במילון למונח צה"ל מתארת תוצאה צבאית ובכך מתיישבת היטב עם משמעות זו.⁷ סוג אחר של חוסר בהירות עלול להיווצר גם במקרים שבהם אין מכשולים תרגומיים אלא השפעות אחרות דוגמת תפיסות עולם, השקפות אישיות ורעיונות אידיאולוגיים הבאים לידי ביטוי בניסוח מושגי מוטה. דוגמאות לכך מופיעות למשל בספרו של קובר (1995), שבו הוא מבסס את טיעונו ביחס למונח הכרעה צבאית, בין היתר, באמצעות שורה של הסתמכויות על המונח **ניצחון**. כך למשל, את הטענה שמרכיבי הרצון והיכולת תורמים ל"יצירת ההכרעה" (עמ' 27) מבסס קובר על ציטוט המיוחס לקלאוזביץ, המתייחס דווקא להשפעת ה**ניצחון** על מהלך המלחמה. השפעות שלטענת קלאוזביץ, "מופיעות תמיד עם כל **ניצחון**... והן גוברות עם גבור עוצמת ה**ניצחון**" (לאונרד, 1977, עמ' 149).

גם את הסעיף שכותרתו "תהליך ההכרעה ו'מפתן ההכרעה'" פותח קובר במילים: "קלאוזביץ תיאר את התהליך העובר על הצבא עד שהוא מוכרע" (עמ' 53, תוך הפניה ללאונרד, 1977, עמ' 148). אלא שההפניה (המתייחסת לכרך א', ספר רביעי, פרק 10 אצל קלאוזביץ) דנה לכל אורכה ב"השפעת ה**ניצחון**" (לאונרד, 1977, עמ' 147–149).

בפרק המנתח את "תהליך ההכרעה" מתבסס קובר על ספרו של ברנרד ברודי "מלחמה ופוליטיקה", ה[מ]דגיש את ההכרח הפסיכולוגי להכריע, [...], להשיג הכרעה במלחמה". אלא שברודי עצמו מדבר במושגים של **ניצחון**, ולניסוחו "הדבקות המוחלטת ב**ניצחון**" הצמיד קובר את המילה הכרעה בסוגריים מרובעים (קובר, 1995, עמ' 45).

גם הביסוס העוקב, שלפיו הצבא הגרמני דחק "להמשיך ולהילחם גם לאחר שקרבות 1914–1915 בישרו על היעדר הסיכוי להשיג הכרעה גרמנית במלחמה", נסמך על קביעה מחקרית של גורדון קרייג, שלפיה "בדחותם בעקשנות כל דעה ש**ניצחון** מוחלט הוא בלתי אפשרי...", שאליה מוצמדים סוגריים מרובעים מצד המחבר, המספק את פרשנותו במילים "במובן של הכרעה" (קובר, 1995, עמ' 46).

בחלקו השני של הספר, הדין "במקרה הישראלי", אפשר למצוא דוגמאות נוספות. כך למשל, הדרשה "להבין שבעצם יש לנו מעט מאוד זמן להכריע את האויב" (קובר, 1995, עמ' 160) מתבססת על קביעתו של משה דיין, שמנוסחת באמצעות המונח **ניצחון**.

בהמשך מתייחס קובר להכרעת האויב באמצעות זרוע האוויר "המסוגלת ליצור את התנאים להכרעה היבשתית..." תוך התבססות על דבריו של בן-גוריון

תרגום מובהקת, שהרי בדיקת ניסוח העיקרון המקורי באנגלית מעידה באופן חד-משמעי כי קלאוזביץ אינו מדבר כלל על הכרעה אלא על הכנעה (ולכן משתמש במילה succumb): If we lend our ear to all these difficulties, as Frederick II called them, we shall soon **succumb** completely [...] we shall be reduced to weakness and inactivity (Clausewitz, 1943, p. 52).

גם במקרה זה המקור הגרמני מוכיח כי המילה המדויקת אינה "נכרע" (מהשורש כ-ר-ע) אלא "ניכנע" (מהשורש כ-נ-ע).

מכאן שגם במקרה זה, אילו היינו מבקשים להעביר לחברה הישראלית דוברת השפה העברית, ובכלל זה לצה"ל, את הגדרת העיקרון כלשונו וכמשמעו, היה עלינו לנסח זאת בביטוי **ניכנע** עד מהרה, שמשמעותו המעשית, ולא רק זו המשתמעת, שונה בתכלית מזו המתקבלת ממשמעות הביטוי 'נכרע עד מהרה', כשמדברים על תוצאה צבאית.

היות שבשפה הגרמנית יש הבחנה מודעת ומפורשת בין המונחים, אזי שתי הדוגמאות שהוצגו מספקות סימוכין לכך שמקור המשמעות של המונח הכרעה בהקשר לתוצאה צבאית הוא בתרגום שאינו מדויק דיו. העובדה שמונח זה תורגם פעם בהקשר של 'הבסה' ופעם בהקשר של 'הכנעה' לא רק קושרת בין המונחים אלא גם משפיעה באופן ישיר על הפרשנות הישראלית בכלל, ועל התפיסה הצבאית בפרט.

דוגמה אחת מיני רבות היא ניסיונו של גדי איזנקוט להטמיע את תוכנו של מסמך "אסטרטגיית צה"ל" כתפיסת הביטחון המעודכנת של ישראל. ניסיון זה הוביל גם אותו להתייחס למונח הכרעה ולציין במפורש: "משמעות ה**הכרעה** הזאת [המערכתית והטקטית] היא יצירת מציאות שבה מוגרה יכולת היריב, והוא הגיע למצב של חוסר אונים או של השמדה פיזית, והוא **נכנע**" (איזנקוט וסיבוני, 2019, עמ' 50).

הערבוב הלשוני המופיע בהסבר זה מתכתב היטב עם בחירת המונחים בתרגום לעברית. במקור הוגדר מצב שבו האויב 'ה**וכנע**' (succumb) והוא תורגם לעברית באופן בלתי מדויק דיו, כאילו האויב ה**וכרע**. ממצא זה עשוי לבסס את ההנחה שלפיה אילו המונחים המתורגמים של קלאוזביץ היו מדויקים, ייתכן שהיו מחדדים את ההבחנה בין 'ה**וכרע**' ל'ה**וכנע**' על פי ההגדרה במילון למונחי צה"ל, ואז סביר להניח שהיינו מקבלים את הניסוח הבא: ברמות הפעולה האלה חובה לה**כניע** את האויב. משמעות ה**הכנעה** הזאת היא יצירת מציאות שבה מוגרה יכולת היריב, והוא הגיע למצב של חוסר אונים או של השמדה פיזית, והוא **נכנע**. גם ההגדרה

במובנו המסורתי. כך למשל במאמר "The fog of the victory" טוענת המחברת גבריאלה בלום כי נדמה שמאז הניצחון המובהק ב-1967 "אף אחד לא עדכן את החברה הישראלית שהמונח 'ניצחון' במשמעותו המודרנית רחוק מהמונח 'ניצחון' במשמעותו המסורתית, שעליה הם [הישראלים] גדלו" (Blum, 2013, p. 418).⁸ "אי-העדכון" הוא שמייצר, לדעת המחברת, קושי עבור החברה הישראלית להגדיר בעידן המודרני תוצאות כניצחון – עידן שבו ניצחון במלחמות תלוי לטענתה גם בגורמים פוליטיים וכלכליים ובכוחות אזרחיים – ולא רק בתשובה לשאלה אם המטרות הצבאיות שנקבעו בתחילת או במהלך המבצע הוגשמו או לא. גבי סיבוני, לעומת זאת, מתייחס לנקודה זו ממש ומציין בהקשר זה במפורש:

ככל הנראה לעין, מלחמת ששת הימים ומאפייניה לא יחזרו שוב. [ולכן] מתחייבת מסגרת מושגית מחודשת לתיאום ציפיות בין צה"ל, הדרג המדיני ואזרחי המדינה [...] יש לסלק מהשיח האסטרטגי בישראל מושגים דוגמת ניצחון והכרעה מהירים ומוחלטים או לכל הפחות להגדירם מחדש בהקשרי האיום הנוכחי (סיבוני, 2009, עמ' 39).

העובדה שסיבוני מצמיד את המונח הכרעה למונח ניצחון גם ביחס לתוצאת מלחמת ששת הימים היא עדות אחת מני רבות, המצביעה על הבלבול הטרמינולוגי שסביר להניח כי נוצר במרוצת הזמן בין שני המונחים. בהקשר זה, מעניין לציין כי בעוד סיבוני מציע לחפש הגדרות חלופיות, על פי התפיסה ההפוכה יש דווקא לשמר את ההגדרות המסורתיות. כך למשל, "אריות הים" וילינק ובאבין מגדירים בספרם באופן מודע, מפורש ומכוון את הקרב ברמאדי, שהיה לב אזור המורדים ונחשב ל"קרב המכריע" (כהגדרתם) על מחוז אל-אנבר, כניצחון במלוא מובן המילה. זאת על אף ההבנה הברורה ש"לא מדובר היה בניצחון צבאי במובן המסורתי של המילה", וגם לא הייתה להם כל ציפייה שהאויב שנלחמו נגדו **ייכנע**, או שכתוצאה מהלחימה ייחתמו הסכמי שלום. "ניצחון כאן פירושו רק שעיראק תהפוך למדינה בטוחה ויציבה יחסית" (וילינק ובאבין, 2020, עמ' 79).

ברמה הלשונית, הטרמינולוגיה האמריקאית המובעת בדוגמה זו מחזקת שוב את טענת המאמר שלמונח הכרעה אין משמעות של תוצאה צבאית, ומדגימה פעם נוספת שתוצאת המלחמה מוגדרת במונח ניצחון (ולא 'הכרעה') ובאמצעות הפועל 'הוכנע' (ולא 'הוכרע'). ברמה הרעיונית, דוגמה זו ממחישה היטב שבעוד

כי "שלטונו [של חיל האוויר] באוויר מבטיח לנו [את] הניצחון יותר מכל גורם אחר" (קובר, 1995, עמ' 178). גם הקביעה – שמבצע 'חורב' "נועד להשלים את תהליך ההכרעה" וש"פקודת היום של מפקד חזית הדרום ביום פתיחת המבצע (22 בדצמבר) משקפת את הרצון הישראלי להשיג הכרעה סופית במלחמה" – מבוססת על קביעתו של נתנאל לורך, שדיבר על "ניצחון סופי ומכריע של הפולש" (קובר, 1995, עמ' 193).

העובדה שהמונח הכרעה מוסבר, מודגם ומנומק פעם אחר פעם באמצעות המונח ניצחון מדברת בעד עצמה.

העובדה שהמונח הכרעה מוסבר, מודגם ומנומק פעם אחר פעם באמצעות המונח ניצחון מדברת בעד עצמה. בחינת המונח הכרעה מהיבטיו השונים, גם באמצעות שורה של הסברים הנסמכים מפורשות על המונח ניצחון, מלמדת על המשמעות הדומה בין שני המונחים, או לכל הפחות על הבלבול המושגי ביניהם. לצד סוגיות לשוניות ותרגומיות, נמצאו גם סיבות שנכרכו בתהליכים תרבותיים ולאומיים שהובילו להחדרתו של המונח הכרעה במשמעות של תוצאה צבאית.

כך למשל איתן שמיר מייחס את תולדת המונח הכרעה בצה"ל לתגובה תדמיתית ורעיונית למונחים 'השמדה' (בגרמנית: Niederwerfungsstrategie ובאנגלית: Strategy of annihilation) ו'התשה' (בגרמנית: Ermattungsstrategie ובאנגלית: Strategy of exhaustion), שפותחו בשלהי המאה ה-19 על ידי ההוגה הצבאי-גרמני האנס דלברוק ואומצו על ידי כל הצבאות האירופיים והאמריקאיים. לטענת שמיר, בצה"ל התרחש תהליך הדרגתי של בריחה מהמונח השמדה, מתוך מניעים תדמיתיים ורעיוניים. מניעים אלו הם שהובילו את צה"ל לחפש דרכים להביס את האויב תוך מזעור האבדות בצה"ל, והם שאימצו לשם כך את המונח הייחודי הכרעה (שמיר, 2017, עמ' 22). גם עדו הכט מתאר במאמרו "מנגנוני הבסה – כיצד מנצחים במלחמה?" את "תפיסת ההכרעה באמצעות השמדה", ומסמן את שנות ה-90 כתקופה שבה החל צה"ל "תהליך הדרגתי של בריחה מהחתימה להשמדה נרחבת כמבטאת את ההכרעה הצבאית" (הכט, 2004, עמ' 6).

במשך הזמן עלו גם השערות רעיוניות ונמצאו מניעים נוספים, גלויים וסמויים, שהושפעו מתהליכים מדיניים, פוליטיים, ביטחוניים וחברתיים, ועשויים היו להוביל לאימוץ המונח הכרעה כחלופה למונח ניצחון

מביע משמעות ברורה, וכי הנזק שנגרם מכך מושלך רובו ככולו על המונח ניצחון. לעניות דעתי, אוסף הדוגמאות שהוצגו לעיל הן רק חלק מהגורמים שהובילו להטמעת ההדרגתית אך העקיבה של המונח הכרעה במשמעות של תוצאה צבאית, ולהשתרשותו של בלבול מושגי. עם זאת, הסיבות שהובילו להשתרשות המונח הכרעה בטרמינולוגיה הצבאית משניות למשמעויות ולהשלכות העומדות מאחורי הטמעה זו, שעיקרן **האפלה על משמעות המונח ניצחון**. האפלה זו מלמדת שהכשל המושגי אינו מתבטא רק בשפה הצה"לית, אלא גם – וחמור מכך – בתפיסה הצה"לית. מכאן שהתרומה העיקרית הנובעת מהוכחת טענת המאמר היא בהחזרת משמעות המונח ניצחון למקום הראוי לו בהקשרו הצבאי. התרת הבלבול הטרמינולוגי פירושה זניחת המונח הכרעה ובחירה מודעת במונח ניצחון כחלופה לו. משמעות זו מורכבת כשלעצמה, והטמעתה ההדרגתית מחייבת בראש ובראשונה להסכים עם הקביעה כי "אין להשיב על השאלה מהי משמעות, אלא אם כן מוכנים לקבל בתור תשובה את הקביעה שמשמעות הינה מה שמתכוונים אליו" (שטראוס, 1977, עמ' 127). תרומה זו מהדהדת גם את המסר המקורי של קלאוזביץ, שלפיו אין טעם בהתפלפלות סביב מושג כזה או אחר, וגם לא נכון יהיה להתייחס לתאוריה כאל הוראות הפעלה, שכן העקרונות לא ממצים את התאוריה כולה ומטרתם אינה "לספק מרשמים לניצחון בקרב, אלא לספק את מושגי היסוד שיאפשרו לכל מצביא לנסח את 'המרשמים' המתאימים לבעיה הצבאית הספציפית שהוא ניצב בפניה" (אל"מ יב"י, 1988, עמ' 17). מסר זה מתכתב באופן מלא עם הנחיותיו של הרמטכ"ל כוכבי, שפורסמה עם כתיבת שורות אלו. לדעתו, **"לב השינוי שצריך לעשות"** הוא לזנוח את המונח מידתיות [שמקפל בתוכו משמעות זהירה או מינימלית, כהגדרתו] ולהחליפו במושג יחסיות" (כוכבי, 2021).

התרת הבלבול הטרמינולוגי פירושה זניחת המונח הכרעה ובחירה מודעת במונח ניצחון כחלופה לו. משמעות זו מורכבת כשלעצמה, והטמעתה ההדרגתית מחייבת בראש ובראשונה להסכים עם הקביעה כי "אין להשיב על השאלה מהי משמעות, אלא אם כן מוכנים לקבל בתור תשובה את הקביעה שמשמעות הינה מה שמתכוונים אליו".

גישה זו מחזקת את ההצעה העקרונית של מאמר זה – לזנוח מונח שאינו משרת נאמנה את האינטרסים הצבאיים לטובת מונח אחר, שמשמעותו משרתת או מחזקת את תפיסת הביטחון. כאמור, מוצע לזנוח את

התפיסה הישראלית בחרה לוותר על המונח ניצחון ולהתקין במקומו הגדרות חדשות למצב חדש, התפיסה האמריקאית ביקשה להתאים את המצב החדש להגדרות המקוריות, ובכלל זה להגדרת המונח ניצחון כמונח המתאר תוצאה צבאית. בכך היא זימנה לעצמה במודע את האפשרות להמשיך להעריך את הישגיה הצבאיים באמצעות המונח ניצחון. החלטה זו מקפלת בתוכה גם את שימורה של תודעת הניצחון כתוצאה צבאית, ותודעה זו משליכה כמובן גם על החוסן הלאומי והחברתי.

סיכום: הכרעה אינה אלא ניצחון

ציפייתו המוצהרת של משה (בוגי) יעלון ממנהיגים, שלא להסתמך על קיומה של תרגולת מסוימת במשך שנים ארוכות כדי להניח שהיא נכונה (יעלון, 2007), תורגמה במאמר זה להבנה כי אומנם במשך שנים הגדירו תוצאה צבאית באמצעות המונח הכרעה, אולם עובדה זו אינה מעידה בהכרח שמשמעות המונח הכרעה היא תוצאה צבאית.

ואכן, הבנה זו זכתה לביסוס עקרוני, שכן העובדה שעשרות אנשי צבא וביטחון לאומי עמדו וממשיכים לעמוד על אוסף הפירושים והמשמעויות שהצטברו בעשורים האחרונים ביחס למונח הכרעה מדברת בעד עצמה, ומעידה על חוסר בהירות הטמון בשימוש במונח הכרעה במונח של תוצאה צבאית. לאלו מתווספים עשרות דיונים מקצועיים שהתמקדו במונח הכרעה, כרכו את פירושיו עם המונח ניצחון, ובכך הצביעו על הבלבול בין המשמעויות של מונחים אלו.

מסקנתו של בן-גוריון, שהתגבשה במסגרת שבעת השבועות שבהם נטל על עצמו לבדוק מחדש את המצב בצבא ואת צורכי הביטחון, הייתה "שהאמצעים, הכוחות והרגלי המחשבה של אנשי ההגנה אינם הולמים צורכי העתיד. והדבר הקשה ביותר אז היה לשנות הרגלי המחשבה של טובי אנשינו בהגנה" (בן-גוריון, 1981 [1953], עמ' 2).

הד למסקנה זו מופיע בטענתו של יעלון כי "המערכת הצבאית מועדת לשמרנות, לקיבעון ולהיצמדות לקונספציות" (יעלון, 2007, עמ' 11), והדבר עשוי להסביר במידה מסוימת מדוע אין בתקופת זמן ממושכת ובמודעות הצמרת הצבאית והביטחונית כדי לשים סוף לבלבול הטרמינולוגי שנוצר בין שני המונחים. יתרה מכך, טענה זו עשויה להעיד מדוע התמקדו הדיונים בנושא, פעם אחר פעם, בשאלת ההבדלים בין שני המונחים במקום בשאלה מדוע מופיעים שני מונחים שונים בעלי אותה משמעות.

מאמר זה ביקש לצאת מהגבולות הקונוונציונליים במטרה להוכיח שהמונח הכרעה בהקשרו הצבאי אינו

בן־ישראל, י' (2001). מושב שלישי: טכנולוגיה והכרעה. בתוך **בין "הכרעה" ל"ניצחון"** – יום עיון משותף למרכז לחקר הביטחון הלאומי ולמכללה לביטחון לאומי, צה"ל, שהתקיים ב־28 בינואר 2001. עיונים בביטחון לאומי 2 (עמ' 83–90).

- Blum, G. (2013). The Fog of Victory. *The European Journal of International Law* 24(1), 391–421.
- Clausewitz, von C. (1834). *Vom Kriege*. Bd. 3 Berlin. bei Ferdinand Dümmler.
- Clausewitz, von C. (1943). *Principles of War*. Translated and edited by Hans W. Gatzke, H. Wilhelm & J. Lane.
- Hom, A. R., O'Driscoll, C. & Mills K. (Eds.) (2017). *Moral Victories: The Ethics of Winning Wars*. Oxford.
- Kelsay, J. (2017). 'Let God rise up!': The Bible and notions of victory in war. In A. R. Hom, C. O'Driscoll & K. Mills (Eds.), *Moral Victories: The Ethics of Winning Wars*. Oxford.
- Martel, W. C. (2007, 2011). *Victory in war: Foundations of modern strategy*. Revised and Expanded Edition. Cambridge University Press.
- O'Driscoll, C. (2019). *Victory*. Oxford University Press.
- The Oxford Essential Dictionary of the U.S. Military* (2001). Oxford University Press.

הערות

- 1 כל ההדגשות בכל הציטוטים לאורך המאמר הן שלי – א"ב.
- 2 מתוך מילון מרים-וובסטר <https://www.merriam-webster.com/dictionary/decisive>
- 3 US Department of the Army, Field Manual (FM) 6-0 (2014). Commander and staff organization and operations. Government Printing Officer).
- 4 כך גרשון ריבלין, ש"הביא לבית־הדפוס", בעמוד הראשון של הספר.
- 5 האתר על אודות קלאוזביץ <http://www.clausewitz.com>
- 6 חלופת מיילים פרטית בינינו מתארכים 25–28 בינואר 2021.
- 7 "כניעה: קבלת מרותו של האויב המאיים להשתמש בכוח או המכתיב בכוח נשקו לפרט, ליחידה, לכוח או למדינה הנתונים במצב מלחמה, שקיבלו עליהם את רצונו ושוויתרו על דרישה, על שליטה או על בעלות. לכניעה כמה טעמים: אובדן היכולת או שבירת הרצון להילחם; הגעה למסקנה שהמשך הלחימה כרוך באובדנים כאלה, שעשיית רצון האויב עדיפה מהם" (המילון למונחי צה"ל, 1998, עמ' 260).
- 8 התרגום שלי – א"ב.

- סיבובי, ג' (2009). מלחמה וניצחון. **צבא ואסטרטגיה** 1 גיליון 3, 33–41. עמידור, י' (2001). סיכום ביניים. בתוך **בין "הכרעה" ל"ניצחון" – יום עיון משותף למרכז לחקר הביטחון הלאומי ולמכללה לביטחון לאומי, צה"ל, שהתקיים ב־28 בינואר 2001, עיונים בביטחון לאומי 2** (עמ' 117–113).
- עמידור, י' (2006). האם צבא יכול להכריע טרור? **מערכות** 11–6, 408.
- קובר, א' (1995). **הכרעה: הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1982–1948**. מערכות.
- קובר, א' (2001). ניצחון והכרעה במלחמות המודרניות והפוסט־מודרניות. בתוך **בין "הכרעה" ל"ניצחון" – יום עיון משותף למרכז לחקר הביטחון הלאומי ולמכללה לביטחון לאומי, צה"ל, שהתקיים ב־28 בינואר 2001, עיונים בביטחון לאומי 2** (עמ' 13–23).
- קובר, א' (2017). מודל המלחמה של 1967: מפנים ואתגרים. בתוך ג' סיבובי, ק' מיכאל וע' קורץ (עורכים). **שישה ימים וחמישים שנה** (עמ' 211–221). המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- קלאוזביץ, פון ק' (1950). **עקרונות המלחמה** (ש' יפתח, מתרגם). מערכות, משרד הביטחון – ההוצאה לאור.
- רוזנטל, ר' (2001, 23 בנובמבר). קללת שם הפעולה. הזירה הלשונית. <http://www.ruvik.co.il/%D7%94%D7%98%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%A9%D7%91%D7%95%D7%A2%D7%99/2001/23112001.aspx>
- שובל, ל' (2019, 4 במארס). "צבא קטלני": סדנת הניצחון שיזם הרמטכ"ל תחל היום. **ישראל היום**. <http://www.israelhayom.co.il/article/637829>
- שטראוס, מ' (1977). **משמעות ונושאי משמעות: מרכיבי הביטוי, הסימול והסימון**. ספרית פועלים.
- שמיר, א' (2017). שינוי מול המשכיות בתפיסת הביטחון הישראלית: בחינה מושגית אל מול סביבה משתנה. בתוך א' ענבר (עורך). **המלחמות הקטנות של צה"ל, עיונים בביטחון המזרח התיכון 128** (עמ' 13–30). מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים.
- שפיר, ה' (2001). בשולי יום העיון – על ההכרעה. בתוך **בין "הכרעה" ל"ניצחון" – יום עיון משותף למרכז לחקר הביטחון הלאומי ולמכללה לביטחון לאומי, צה"ל, שהתקיים ב־28 בינואר 2001, עיונים בביטחון לאומי 2** (עמ' 141–143).
- תמרי, ד' (2016). האם מדובר במסמך אסטרטגי והאם יש לצה"ל אחריות חברתית? בתוך מ' אלרן, ג' סיבובי וק' מיכאל (עורכים). **"אסטרטגיית צה"ל" בראי הביטחון הלאומי** (עמ' 147–153). המכון למחקרי ביטחון לאומי.

Bartholomees, B. (2010). A Theory of Victory. In B. Bartholomees (ed.). **Theory of war and strategy**, volume 1 (pp. 79–94). US Army War College; Strategic Studies Institute.